

ABDULLA ORIPOV ASARLARIDA METAFORANING QO‘LLANISHI

Yo‘ldosheva Sarvinoz

TerDU talabasi

Ergasheva Dilrabo

Ilmiy rahbar:

Kalit so‘zlar: metafora, lingvistik aspekt, Aristotel o‘xshashlik.

So‘z davlat paydo bo‘lgandan buyon bir predmet, harakat, holat yoki miqdor haqidagi tushunchalarni ifodalash uchun paydo bo‘ldi. Keyinchalik til taraqqiyoti natijasida so‘zning ma‘nolari taraqqiy etib boradi va natijada so‘zlar asl – real ma‘nosidan tashqari ko‘chma ma‘nolarni ham anglatib boshlaydi. Ko‘chma ma‘nolari tildagi so‘zlarning to‘g‘ri ma‘nosi negizida vujudga keladi.

Tilda ilgari mavjud bo‘lgan nomning yangi nomining hosil bo‘lishiga sabab ko‘rsatuvchi ya‘ni yuzaga chiqaruvchi ma‘no ko‘chish usuli metaforadir. Metaforaning o‘rganilishi uzoq davrlarga borib taqaladi. Aristotel zamonidan buyon u ritorika, falsafaning tadqiq obyekti bo‘lib kelgan bo‘lsa, hozirda psixologiya, stilistik, lingvistik, kognitiv tilshunoslikda tadqiq etilmoqda.

Lekin metafora lingvistik aspekt sifatida deyarli yaxshi o‘rganilmagan. Har qanday badiiy vositalar lisoniy vositalar yordamida moddiylashadi shuning uchun ham metaforani lingvistik nuqtai nazardan o‘rganish zarur.

Aristotelning “Poetika” asarida metafora tushunchasiga ta‘rif berilgandan beri bu hodisaga qiziqish kuchaydi.

“Ko‘chma so‘z – narsaga xos bo‘lmagan, jinsdan turgan yoki turdan jinsga, yoxud turdan turga ko‘chirilgan, yoki o‘xshatilgan so‘zdir²”.

Jinsdan turga ko‘chirilgan so‘zlarga “Ana mening kemam turibdi” jumlasini misol bo‘la oladi. Bu yerda umuman “turibdi” so‘zi “langarda turibdi” xususiyat ma’nosini anglatadi.

1. Aristotel. Poetika. – T., O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi 2016, 54-b

2. Bikerton D. К видений в лингвистическую теорию метафорий. И теория метафорий – М Наука 1990. Стр. 287-506.

Turdan jinsga ko‘chirilgan so‘zlar “Minglab shavkatli ishlarni qildi Odissey” jumlasidagi minglab so‘zi umuman “ko‘plab” ning xususiy holati bo‘lganligi uchun bu o‘rinda ko‘plab ma’nosini anglatadi.

Turdan turga ko‘chirilgan so‘zlar masalan, “Men bilan Jonni bo‘shatib va suv zarrasini chachmas mis bilan kesib”. Birinchi holda “bo‘shalib” so‘zi “kesib” ma’nosida, ikkinchi holda “kesib” so‘zi “bo‘shatib” ma’nosini anglatadi.

O‘xshatilgan so‘z bu yerda men ikkinchi so‘z birinchisiga qanchalik aloqasi bo‘lsa, to‘rtinchi so‘z uchinchisiga shunchalik aloqador bo‘lgan holni nazarda tutaman. Shuning uchun ikkinchi so‘z o‘rniga to‘rtinchisini yoki to‘rtinchi so‘z o‘rniga ikkinchisini aytish mumkin goho bunga almashtirilgan so‘zga aloqador bo‘lgan so‘z ham qo‘shiladi. Masalan: Kosa Dionisga qanchalik aloqador bo‘lsa qalqon Aresga shunchalik aloqador. Shuning uchun kosani Dionis qalqoni” qalqonni esa “Ares kosasi” deyish ham mumkin³.

Metaforaga bag‘ishlangan so‘nggi yillardagi tadqiqotlarda grammatika sohasida metaforani kuzatish imkonini mavjudligi kuzatilmoqda so‘zlarning metaforik birikmasiga nazar tashlaydigan bo‘lsak so‘zlarning bu xil birikishini ta’minlash nafaqat semantic, balki grammatik metaforani talab qilishi. Masalan, Abdulla Oripovning “Jannatga yo‘l” dostonida “Mening gunoh haltam limmo-lim to‘lgan, lekin ota hurmatini kanda qilmadim” misrada “gunoh haltam” birikmasi mavjud.

“Gunoh” so‘zining na simantik va na grammatik jihatdan “xalta” so‘zi bilan matnda bog‘lana olmasligi aniq. Bu xil birikishni M. Teliya lug‘aviy grammatik metafora orqali yuzaga chiqadi deb hisoblaydi.

Dunyo degan shundayin anglab bo‘emas sir ekan
Goh keng ekan , gohida tuynuksiz qasrimning ekan.

(Birinchi muhabbatim)

Metafora: Dunyo - tuynuksiz qasr

³ Bikerton D. К видений в лингвистическую теорию метафорий. И теорие метафорий –М Наука 1990. Стр. 287.

Qotil qo‘li qilich soldi dast
Quyosh bo‘lib uchdi tilla bosh .

Metafora: Tilla bosh

Do‘stlar , ko‘kda yulduzlar emas
U Ulug‘bek ko‘zidagi yosh .

Metafora: Ko‘z yoshi - yulduz .

Dengiz ortib yoritdi ilk bor
Beruniyning aql mash‘ali .

Metafora: Aql mash‘ali.

Besh asrlik nazmiy saroyni ,
Titratadi zanjirband bir sher
Temur tig‘i yetmagan joyni ,
Qalam bilan oldi Alisher .

Metafora: Alisher- zanjirband sher.

(O‘zbekiston)

She‘ringiz uchqur -u , o‘zingiz karvon,
Manzilga shoshilmay edingiz.

Metafora: Uchqur she‘r

(Karvon)

Agar aldamasa shu sovuq simlar ,
Gar shul eshitganim bo‘lmasa ro‘yo.

Metafora: Sovuq simlar

(Munojotni tinglab)

Oltin O‘zbekiston tuprog‘i bu kun ,
Bir pari faslning og‘ushida mast.

Metafora: Oltin tuproq va pari fasl

(O‘zbekistonda kuz)

Siz-chi ey sadoqat saytidan nolib
Nadomat komida qolganlar ayting

Metafora: Sadoqat satri (Ayol)

Metafora obyektiv borliqdagi o‘xshashlikning insoniy ahli bo‘lishi mutanosib semalar asosida bir narsa nomining ikkinchi bir nomi narsa nomi o‘rnida qo‘lanilishidir⁴”.

1. Metaforada ko‘chishning bazasi doim ham to‘la, aniq bo‘lavermaydi. Masalan, “Jannatga yo‘l” dostonidagi “ Oh falakning yulduzlari chaqnang tobora “gapida. Falakning yulduzlari birikmasi parilar so‘zi o‘rnida kelyapti.

2. O‘xshatish subyektiv hosil qiluvchining boshqa shaxs uchun o‘xshashlikni tiklash qiyin kichadi, hatto umuman mumkin bo‘lmaydi. Masalan, “Jannatga yo‘l” dostonida tarozibonni “musicham” desa, insonlarning uvol va savobini yozuvchi bir insonga nomutanosib o‘xshatish bo‘ladi. Metafora asosini toppish qiyin.

Bunday asosda mehr yoki mazah yotganligini farqlay olmaydilar.

Demak, metafora asosida turuvchi o‘xshashlik metafora tabiatiga ta’sir o‘tkazadi. Shunga ko‘ra metaforani o‘xshatish ochiq bo‘lganda tushunarli, o‘xshatish yo‘qolganda so‘zlarsiz bo‘ladi.

A. Avlichevning fikricha, metafora so‘zlovchining quyidagi ehtiyojlaridan kelib chiqadi. Birinchidan bir narsani nomlash, ikkinchidan nomlaganda ham nomning gapiradigan bo‘lish zaruriyati⁵”.

Bu yerda nomlash atamasi ostida bir – biridan mohiyatini farq qiluvchi ikki xil hodisa nazarda tutiladi.

1. Nomsiz narsani nomlash.
2. Nomli narsaga qayta nom berish.

⁴. Qobiljonova G. Metaforaning jismoniy lingvistik talqini T., 2000. 2-bet

⁵. Avilechev A. K. Заметки и метафора Вест. Москва. 10.Филология 1973. Стр.25-28

Nomsiz narsani nomlash zaruriyatini tushuntirib o‘tishga hojat yo‘q. Chunki nom inson bilimi faoliyatining eng zaruri so‘zdir. Ammo ikkilamchi nomlash kelib chiqadi. Ikkilamchi nomlash quyidagi jihatlar bilan ahamiyatlidir. Birinchi nutqni qisqa va lo‘nda qildi. Masalan, Arosat – do‘kon. Ikkinchidan nutqni aniqlashtiradi. Arosat to‘lmas do‘kon.

Hozirgi tilshunosligimizda metaforani lingvistik aspekt sifatida o‘rganish dolzarbligicha qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENCES)

- 1.Aristotel.Poetika.–T., O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi 2016.
- 2.Bikerton D. К видений в лингвистическую теорию метафорий. И теорие метафорий –М Наука 1990.
3. Qobiljonova G. Metaforaning jismoniy lingvistik talqini T., 2000.
- 4.Avilechev A. K. Заметки и метафора Вест. Москва. 10.Филология 1973.
5. Maxmaraimova Sh.T. Lingvokulturologiya. Toshkent. 2019.